

Osmanlı Kronikleri ve Biyografi

Feridun M. Emecen*

Ottoman Chronicles and Biography

Ottoman historical writing began to produce independent works by the 15th century, yet works of a biographical nature made their first appearance quite late. This observation is somewhat surprising in view of the fact that biographical works occupied a place of special importance in the schools of Islamic historiography, the source from which Ottoman historiography derives. Innovation in the form of the Ottoman chronicle was achieved through appendices of biographical material, whose application was varied, and this feature became increasingly prevalent. Hence, in addition to works of biography devoted to certain social groups, Ottoman chronicles were enhanced by biographical sketches and obituaries. The earliest representative of this type is the history written by Nişancı Mehmed Pasha in the mid-16th century. In this work, systematically, at the conclusion of each sultanic reign period, biographical notices of the viziers, religious scholars and high bureaucratic officials who held appointments during the reign were appended. This style gradually became adopted by Court chroniclers and assumed a standard form until the final days of the empire.

İlk müstakil eserlerini XV. yüzyılda vermeye başlayan Osmanlı tarih yazıcılığında biyografi tarzı oldukça geç başladığı gibi fazla verimli olmayan bir edebî sahayı da oluşturmuştur. Halbuki Osmanlı tarihçiliğinin geniş ölçüde etkilendiği İslâm tarihçiliğinde tabakât ve terâcim-i ahvâl kitaplarının, özellikle ulema tarafından telifine büyük önem verildiği ve çeşitli dallarda birçok telifatın vücuda getirildiği bilinmektedir. Çok erken devirlerden beri Arap tarihçiliğinde teşekkül eden ve rağbet gören bu tarz, özellikle vekayinâme türü siyasî tarihçiliği saray kâtiplerine ve memurlarına bırakmak zorunda kalan ulemanın geniş ölçüde dikkatini, ilgisini çekmek suretiyle, farklı bir mahiyet kazanarak çeşitlenmiştir. Önceleri muhaddislerin ve fakihlerin tasnif edilmiş listeleri yapılmış ve giderek yüksek şahsiyetlere ait bilgiler için ayrı ayrı mecmualar

* Prof. Dr. Feridun M. Emecen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

tertip olunmaya başlanmış; sufi çevrelerinin ve velilerin hayatlarını konu edinen bu tür eserler, bazan bir şehir veya bölgeye mahsus meşhur kimseler ve hususiyle âlimlere ait biyografi lügatleri şeklinde de kendisini göstermiştir. Fakat zamanla biyografi tarzında yeni türler ortaya çıkarak, hususiyle edebiyat ve filoloji sahasında, nahivciler ve filologların hal tercümelemleri yanında, şair ve edipleri konu alan geniş bir edebiyat sahası doğmuş; bunu tabiiler, matematikçiler, musiki üstatları gibi değişik meslek kolları ve toplumun çeşitli kesimlerine ait mecmualar takip etmiştir. Hatta öyle ki zamanla toplumun hemen her önde gelen kesimini ele alan bir nevi "grup biyografileri", yahut lügatler oluşturulmuştur.¹

Müstakil biyografi kitapları yanında, hal tercümelemlerinin tarih kitaplarına vekayinâme türü eserlere eklenmesiyle, yeni bir tarih anlayışı ve tarzı şekillenmeye başladı. Giderek geliştirilen bu tarz, "biyografi vekayinâmeleri" denilebilecek yeni bir ekolün doğuşuna da yol açmıştır. Nitekim halifeler, vezirler, hatta kadınlara ait eserler, bir nevi edebî ve siyasî hal tercümelemleri şeklindeydi ve biyografileri verilen şahsın çevresinde siyasî olaylardaki rolü konu edilmekteydi. Hanedan tarihlerinin ananevi vekayinâmelerin yerini almasıyla, söz konusu tarz gelişme gösterdi; ancak o ölçüde de sun'î bir havaya büründü. Öte yandan siyasî olayları konu edinen çoğu sıkı bir kronolojik seyre göre düzenlenmiş eserlere, yani kroniklere, hal tercümelemleri eklenmesi geleneği de sürdürüldü.²

Osmanlı tarihçiliğinde ise İslâm tarihçiliğinin inkişâfına benzer bir tekâmül husule geldi. İlk mütekamil örneklerini XV. yüzyılda veren Osmanlı tarihçiliği de öncelikle ulema menşeli tarihçilerin kalemiyle yükseldi, bilâhare resmî bir havaya bürünmeye ve İran edebî tarihçiliğinin etkisi altında kalmaya başladı. İşte bu sırada, siyasî olaylar ve mensubu oldukları çevreden ziyade üslûp endişesi içinde kaleme alınan şair tezkireleri yanında farklı bir alan olarak tamamiyle müstakil yeni biyografi mecmuaları ortaya çıktı.

Osmanlılar'da ilk şuarâ tezkiresi Sehî Bey'in 1538'de kaleme aldığı *Heşt Bihişt*-tir.³ Diğer sahalara göre çok daha istikrarlı bir seyir takip eden şair tezkireleri, İran sahasında yazılanların etkisi altında gelişme göstermiştir. Bunların dışında biyografileri toplanan ikinci zümre, ulema ve meşayih olmuştur. 1558'de yazılan ve Osmanlı

1 Genel olarak biyografi edebiyatının tarihçilikteki yeri hakkında bk. H. Gibb, "Tarih", *İA*, XI, 777-799.

2 Arap tarihçiliğinde, vekayinâmelere eklenen biyografiler özellikle İbnü'l-Cevzi'nin eseriyle yeni bir şekil halinde yerleşmiş görünüyor. Bu, her sene sonuna konulan vefeyât kayıtlarıyla olmuştur. Zehebi de biyografileri on yıllık gruplar halinde vefeyât başlıklarıyla vermiştir. Arap kroniklerindeki vefeyât kayıtları için bk. H. Gibb, "Islamic Biographical Literature", *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis-P. M. Holt), Oxford University Press, Oxford 1962, s. 53-58. İran tarihçiliğinde de vekayinâmelere vefeyât kayıtları eklenmesi oldukça geç başlamıştır. Meselâ *Tarih-i Güzide*'de (nşr. E. Browne, Gibb Memorial Series XIV/1, Leiden-Londra 1910) detaylı biyografi bentleri vardır. XVI. yüzyıl müelliflerinden Handmir de *Habibü's-Siyer*'inde bu usulü takip etmiştir (bk. Ann K. S. Lampton, "Persian Biographical Literature", *Historians of the Middle East*, s. 141-151).

3 Ö. F. Akün, "Sehi Bey", *İA*, X, 316-320; G. Kut, "Heşt Bihişt", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 273-274.

sahasında "Hanefi-mezhep ulema"ya daha çok ağırlık verildiği adından anlaşılan *Şekāiku'n-nu'māniyye*, başlı başına bir ekol oluşturmuş görünmektedir. Müellif Taşköprülüzâde'nin, daha çok Arap ilmi tarihçiliğinin etkisi altında, gayet sade ve basit Arapça ile kaleme aldığı *Şekāik*, Osmanlı dünyasında ilk önemli biyografi kitabı olmuş, tercüme ve zeyilleriyle başlı başına büyük bir külliyyâtın teşkiline zemin hazırlamıştır.⁴ Öyle ki, biyografileri verilen şahsiyetlerin hayat hikâyeleri, zamanla vekayinâme bentleri şeklinde bazı tarihçilerin eserlerine derc edilmiş; dolayısıyla kronikleri boşluklarını dolduracak özellik ve kıymeti haiz olmuştur.

İlk müstakil biyografi kitapları dışında Osmanlı tarihçiliğinde yeni bir ekolün daha ortaya çıktığı dikkati çekmektedir: Siyasî tarihi konu alan vekayinâmelerdeki biyografi veya vefeyât bentleri. Daha önce belirtildiği gibi İslâm tarihçiliğinde yaygın olarak görülen bu ekol, acaba Osmanlı tarihçiliğinde nasıl ve ne zaman başladı; hangi şartlar altında gelişme gösterdi? Genel olarak pek farkına varılmayan ve müstakil bir çalışmaya mevzu olmayan bu konu,⁵ Osmanlı tarihçiliğinin mahiyeti ve getirdiği yeni üslûp ve metot arayışlarının bir örneği olarak takdim edilmek istenmektedir. Bu aynı zamanda bugün modern tarihçinin muhtaç olduğu -ancak başını alıp giden resmî belge tutkusu yüzünden çok defa ihmal edilen- kitabî kaynakların özelliklerinden ve temel problemlerinden birini ortaya koyabilmeyi sağlayacak kıymette görülmektedir.

İlk Osmanlı kronikleri incelendiğinde, bunların bazılarında yer yer -mütekamil anlamda olmasa bile- biyografik malzeme kıntılarının bulunduğu dikkati çekmektedir. Benzerleri arasında bu kabil bilgilere en çok rastlanan eser, Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âli Osman* adlı çok iyi bilinen, ancak bir o kadar da bu özellikleri itibarıyla dikkatlerden kaçan Osmanlı tarihidir.⁶ Döneminin diğer muasır kaynaklarında görülmeyen bir yenilik olarak bu eserin sonunda Osmanlı padişahlarının hasletleri, ilk Osmanlı uleması, fukahası, sulehası ve meşayih her padişah dönemi için ayrı ayrı tasnif edilerek verilmiş, bazılarında mufassal pasajlar ayrılmış, ardından aynı sistem üzere vezirler sıralanmış ve bu şahıslar çevresinde menkıbevi hikâyeler anlatılmıştır. Bu bölüm onun eserinin "sorulu-cevaplı" kısmında yer almıştır. Şekil ve tertip itibarıyla önemli bir farklılık arz eden bu ilk Türkçe müstakil Osmanlı tarihinin biyografik bilgileri de içine alacak şekilde tanzim edilmiş olması, ulemanın tasarrufundaki ilmi tarihçilik ekolünün, basit bir anlayış ve şekil tahtında da olsa, ilk mühim misali olarak

4 *eş-Şekāik-i Nu'māniyye ve Zeyilleri* (nşr. A. Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, I-V.

5 Sadece Gelibolulu Mustafa Âli'nin tezkire kısmını yayımlayan Mustafa İsen, kitabının giriş kısmında "Tarih ve Biyografi" başlığı altında vekayinâmelerdeki biyografiler hususunda nisbi de olsa bilgi vermiştir. Ancak burada daha çok Âli'nin yaklaşımı esas alınmış gözükmektedir (*Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s. 20-23). Müellif bu kısmı daha sonra müstakil makale haline de getirmiştir.

6 Eserin müteaddit neşirleri ve hatta tercümeleri vardır. Âli Bey (İstanbul 1332) ve Giese (Leipzig 1929) neşirleri yanında en çok kullanılan yayımı N. Atsız tarafından yapıldı. Bu neşir diğer yazmalar da nazarı itibara alınarak hazırlanmış yeni bir versiyondur. Ancak bazı okuma hatalarına rastlanabileceğini de okuyucu peşin olarak bilmek mecburiyetindedir (*Osmanlı Tarihleri*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1949, I, 77-319).

karşımıza çıkmaktadır . Bu tarz bir tertibe ihtiyaç duyması, belki tamamıyla müellifin hitap ettiği zümrelerin hissiyatı dolayısıyladır. Aslında belirli bir muhalefet ve hizip cephesinin görüşlerini yansıtan Âşıkpaşazâde'nin mensubu bulunduğu çevreyi, bu tür biyografik bilgilerle yönlendirme isteği sonucu hareket ettiği de düşünülebilir. Meselâ gerek Karamanî Mehmed Paşa ve gerekse Şeyh Cüneyd hakkındaki bilgiler dikkat çekicidir.⁷ Her ne olursa olsun, biyografi bentlerinin yer aldığı ilk Osmanlı tarihi olarak bu eser gösterilebilir. Sorulu-cevaplı kısımlarda yer alan bu biyografik bilgilerle Âşıkpaşazâde'nin eseri bir anlamda daha sonraki tarihçilere de model oluşturmuştur.

XVI. asrın başlarında yazılan tarihlerde düzenli biyografik malzeme bulunmamaktadır. Tek istisna Kemalpaşazâde'nin, Kanunî Sultan Süleyman döneminin bir bölümünü de içine alan, genel bir Osmanlı tarihi olan *Tevârih-i Âli-i Osman* adlı eseridir. Gerçi Kemalpaşazâde biyografik bilgiler için tarihinde özel bir kısım ayırmamıştır, ancak yeri geldikçe tayin, azil veya vefat eden idarecilerden bahsetmiş, onların bazen kısa, bazen de oldukça mufassal tarzda hayat hikâyelerini vermiştir.⁸ Meselâ *VIII. Defter* kabaca incelendiğinde, vefatı dolayısıyla Yakub Paşa, İskender Paşa, veziriazamlığa getirildiği için Davud Paşa, Ali Paşa, ayrıca Rumeli beylerbeyi Sinan Paşa ve görevden ihtiyarlığı sebebiyle tekaüde ayrılan İshak Paşa bu meyanda zikredilebilir.⁹

XVI. asrın ortalarında kronolojik bilgileriyle dikkati çeken ve tarihçilik anlayışına farklı bir bakış ve tertip getiren Ramazanzâde Nişancı Mehmed Paşa'nın muhtasar eserinde¹⁰ Osmanlılar'a ait bölümde bu kabil biyografik bilgilere yer verilmiştir. Fazla teferruata rastlanmamakla birlikte, onun eserinde her padişah dönemi anlatıldıktan sonra o dönemdeki ulema, evliya ve vezirlerin kısa biyografileri sıralanır. Âşıkpaşazâde bunları toplu olarak eserinin sonunda vermişken, burada şekil açısından yenilik yapılarak her padişah devrinin sonuna ilgili biyografiler eklenmiştir. Meselâ kitapta Fâtih Sultan Mehmed dönemi için şöyle bir sıra takip edilmiştir: 1) Tafsîlât-ı Vüzerâ-i İzâm 2) Tafsîl-i Gazâ-yı Ebülfeth 3) Tafsîl-i Hayrât u Hasenât 4) Tafsîl-i Ulemâ 6) Tafsîl-i Meşâyih. II. Bayezid devri anlatılırken bu sıralamaya ayrıca kazaskerler, defterdarlar, nişancılar da eklenmiş; gazâlar tafsîl edildikten sonra mevâlî, ulemâ,

7 Bu tür biyografik malzeme bir soru ile başlanmak suretiyle verilir. Önce padişahların hasletlerine temas edilir (Atsız neşri, s. 230-234). Ardından "...bunların zamanında âlim-i rabbaniler ve fukaha ve sulehâdan kimesne yok mudur.." denilerek biyografik tafsilata girilir (234-239). Hemen sonra tarih ve yaptıkları hayır eserleri zikredilir (239-246).

8 Mustafa İsen Kemalpaşazâde'nin biyografiye yer vermediğini söyler (a.e., s. 22). Bu ifade, müstakil, ayrı bir biyografi bölümü bulunmaması şeklinde anlaşılmalıdır. Yoksa Kemalpaşazade metinlerinde birer vesileyle son derece dikkate değer biyografik bilgiler vermektedir.

9 *Tevârih-i Âli-i Osman, VIII. Defter* (haz. A. Uğur), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 56-58 (İshak Paşa); 220-221 (Mesih Paşa); 235-237 (Yakub Paşa); 241-243 (İskender Paşa); 237-238 (Sinan Paşa); Davud Paşa (243-245); 245-248 (Ali Paşa).

10 Bir nevi el kitabı mahiyetinde olan Nişancı Mehmed Paşa'nın (ö. 1571) bu eseri çok tutulmuş ve baskısı yapılmıştır (İstanbul 1279).

meşâyih başlıkları altında giderek daha da ayrıntı kazanan biyografilere yer verilmiştir. Müellifin idrak ettiği dönemlere ait biyografik künyelerin tesbitinde tafsilâta girdiği de görülmektedir. Ayrıca belki ilk defa vezir ve ulema dışındaki bürokraside görevli devlet adamlarına burada topluca temas edilmiştir. Bu önemli bir gelişme olarak mütalaa edilebilir. I. Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devirleri anlatılırken beylerbeyiler ve aşiret beyleri gibi çok daha farklı zümrelere de değinilmiştir. Her padişah dönemine hasır edilen ve dönemin bütün önde gelen zevâtını gösteren bu tarz, XVI. asrın sonlarındaki meşhur Osmanlı tarihlerine de yansımış gözükmektedir. Şu halde söz konusu eser şimdilik vekayinâme ve biyografi ilişkisini yansıtan ilk örnek olarak tanımlanabilir.

Özellikle bir cihan tarihi tasarlamış olan Cenâbî, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Osmanlı tarihi kaleme alan Hoca Sadeddin Efendi'nin eserleri XVI. yüzyıl sonlarında biyografik malzemenin ve bilgilerin daha düzenli bir plan dahilinde verildiği tarihler olarak öne çıkarlar. Müstakil biyografi kitapları da bulunan Âlî, dört rükün olarak kaleme aldığı *Kühü'l-ahbâr*'ının Osmanlı tarihine ayırdığı son rüknünde, her padişah devri için o dönemde yaşamış vüzerâ, ulema ve sair devlet adamlarının kısa hayat hikâyelerini vermiştir.¹¹ Keza Hoca Sadeddin Efendi de *Tâcü't-tevârih* adlı meşhur eserinde, farklı bir usûl takip etmiş, eserin sonuna topluca Osman Bey'den itibaren ulema ve meşâyih biyografilerini eklemiştir. Bu şekli ile bir bakıma Hoca Sadeddin Efendi, Aşıkpaşazâde'nin eserindeki usûlü takip etmiş gözükmektedir. Fakat sadece ulema ve meşâyih biyografisine yer verip diğerlerine temas etmemesi, muhtemelen kendi mensup olduğu zümre ile ilgili olmalıdır. Ayrıca onun ulema menseli İslâm tarihçiliği tarzını sürdürdüğü de düşünülebilir. Oldukça ayrıntılı biyografi bentlerinde daha ziyade *Şekâik* kullanılmıştır.¹² Mustafa Cenâbî de klasik Arap tarihçiliği ekolü dairesinde yazdığı ve 1587'de tamamlayarak III. Murad'a ithaf ve takdim ettiği *el-Aylemü'z-zâhir* adlı Arapça umumi tarihinin son bölümünde Osmanlı tarihinden söz ederken, her padişah devri sonuna vefat eden ulemanın biyografilerini eklemiştir.¹³ Bu durum tamamıyla Hoca Sadeddin Efendi gibi onun da mensup olduğu zümreyle alâkasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bunda bir bakıma Osmanlı Devleti'nin yükselişinde, siyasi bir vahdet olmayan ulemanın mânevî desteğini unutturmamak, yahut ön plana çıkarmak gayretinin de payı olduğu anlaşılmaktadır. Bunların aynı zamanda kendi dönemlerine belirli bir mesaj vermek gayesini de gütmüş oldukları düşünülebilir. Öte yandan Âlî eserinde hem şuarâ tezkirelerini kullanmış hem de bazı

11 Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4225, vr. 326a, 318a-373b.

12 *Tâcü't-tevârih*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1279-1280, I-II (Biyografi kısmı II. cildin hatime bölümünde bulunmakta olup burada "Ulemâ-yı Kibâr ve Meşâyih-i Vilâyet-şi'ar" a siyasi hadiselerin bitiminden sonra temas edilmesinin gerekli görüldüğü ve Osman Bey'den itibaren kronolojik sıra ile her padişah devri için bunların hal tercüme ve menakıbının nakledildiğini yazar (II, 402-600). Mustafa İsen *Tâcü't-tevârih*'in bu bakımdan önderlik ettiğini yazarsa da (a.e., s. 22-23), ondan önceki müelliflerin biyografi anlayışlarını dikkate almak icap eder.

13 Eserin muhtelif nüshaları için bk. Mehmet Canatar, "Cenâbî, Mustafa Efendi", *DİA*, VII, 352-353.

devlet adamlarının biyografilerini Nişancı Mehmed Paşa'dan aktarmıştır. *Şekâik* tercümesi ve zeyilleri de onun bir başka temel kaynağını oluşturmuştur. Ancak Âlî, İslâm tarihiyle ilgili çok eser gördüğü için bunlardan model olarak istifade etmesi tabiidir.¹⁴ Böylece daha sonraki Osmanlı tarihçilerinin daima ön planda tuttıkları, hatta zeyl olmak üzere eserlerini kaleme aldıkları bu üç eserin şekli yapısı, onları etkileyerek temel olduğu gibi, Osmanlı tarihçiliğinde yeni ekolün yaygınlaşmasına da yol açmış; artık vekayinâme ve biyografiler birbirinin ayrılmaz parçaları olarak telakki edilmeye başlanmıştır.

XVII. asrın ilk yarısında kaleme alınmış bir başka eser, biyografik malzemeyi verme bakımından ayrı bir önemi haizdir. Bu eser, şuarâ, ulemâ ve meşâyih biyografilerine nispetle zayıf kalan, toplu olarak üzerlerinde pek durulmayan ve ilk müstakil mecmuaları XVIII. yüzyılda kaleme alınan vüzerâ biyografilerini de derlemiş olmasıyla dikkatleri çeker. Osmanlı biyografi külliyâtı içinde eseri müstesna bir yere sahip olan bu tarihçi Mehmed b. Mehmed'dir.¹⁵ 1276'da tabedilen *Nuhbetü't-tevârih* adlı eserine ek olarak kaleme aldığını tahmin ettiğimiz ve kütüphane kataloglarına yanlış olarak *Târih-i Âl-i Osman* şeklinde geçen bir biyografi eseri kaleme alan Mehmed b. Mehmed, kendi idrak ettiği hicri 1000 yılından 1050'ye kadar padişahların, veziriazamların, vezirlerin, şeyhülislâmların, kazaskerlerin, İstanbul ve Edirne kadınlarının hal tercümelerini toplamasıyla dikkati çekmektedir.¹⁶ Bu eserin *Nuhbe* müellifine ait olup olmadığına dair tereddütler varsa da, her iki eserin yazarının aynı şahıs olma ihtimali oldukça kuvvetlidir. Hatta biraz daha ileri giderek devlet adamlarının biyografilerini toplu ve mufassal olarak veren ilk eser olma özelliğine sahip bu mecmuanın müstakil bir kitap olmaktan ziyade *Nuhbe*'ye ilave yahut zeyl olarak kaleme alınmış olabileceği de ileri sürülebilir.

XVII. yüzyılda bu tarzın iyice yerleştiğini gösteren iki misal daha sonraki tesirleri bakımından önemlidir. İyi bir kompilasyon olan Kâtib Çelebi'nin Türkçe *Fezleke*'sinde yine kronolojik sırayla olaylar anlatıldıktan sonra, her sene sonuna vefeyât bahis-

14 Âlî ve eserleri pek çok araştırmaya konu olmuştur. Onun eserinin tahlili ve iyi bir değerlendirmesi için bk. J. Schimidt, *Pure Water for Thirsty Muslim: A Study of Mustafa Âlî of Gallipoli's Künhü'l-ahbâr*, Het Oosters Instituut, Leiden 1991; ayrıca bk. C. Flaischer, *Tarihçi Mustafa Âlî. Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996. Eserin tezkire kısmı Mustafa İsen tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1994). Bu çalışmanın giriş kısmında Âlî'nin biyografisi anlayışı daha çok şair tezkireleri çerçevesinde ele alınmaktadır (bk. s. 26-33).

15 Hayatı için şimdilik bk. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 200-202.

16 Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi, nr. 300. Müellif kitabının giriş kısmında "...Bu fakir-i pür-taksir zümre-i müderrisinden Mehmed b. Mehmed er-Rumî el-hakir bin tarihinden elli tarihinde değin kâmil elli yıllık ezmânda asırlarına erişüp ve yüzlerin görüp ekserinin dâhil-i meclis ve muhâtabı olduğu selâtin-i 'izâm ve vüzerâ-i kirâm ve erkân-ı devlet ve a'yân-ı hazret ve ulemâ-yı zevî'l-ihtirâm ve fuzalâ-yı benâmdırlar ki esâmî-i sâmiyeleri ve fi'l-cümle tafsil-i halleri iş bu ceridede sebt ü tahrîr ve tesvîd ü tastîr olundu..." şeklinde ifadelerle padişahların listeleri, sonra kısa biyografileri, veziriazamların yine önce liste, sonra milliyetleri, künyeleri ile hayat hikâyeleri, vezir-i sani olanlar, kaymakamlar (1a-46b); vezir rütbesini haiz olan defterdarlar (54b), şeyhülislâmlar (76b) ve diğerleri kaydedilmiştir.

leri konulmuş ve bazı önemli zevat hakkında müstakil geniş biyografilere yer verilmiştir.¹⁷ Peçuyulu ise Âlî'nin metodunu izleyerek her padişah devri için ayrı bir vefeyât ve biyografi bentleri koymuştur.¹⁸ Kâtib Çelebi'nin verdiği şekil daha sonra resmî vak'anüvisler tarafından takip edilmiş, bunlar kronolojik sıra dahilinde aktardıkları olayların sonuna vefeyât bahisleri eklemişlerdir. Böylece bu şekil iyice yerleştiği gibi son devirdeki Cevdet Paşa, Lutfi Efendi gibi vak'anüvislerin eserlerine de yansımış ve "vekayinâme-biyografi" dengesi canlı bir şekilde sürdürülmüştür.

Buraya kadar belirtilenler İstanbul merkezli kaleme alınmış telifleri içine almaktadır. Fakat Osmanlı hâkimiyeti altındaki Arap topraklarında canlı bir tarihçilik geleneğinin sürdürüldüğü ve farklı mevzularda bilhassa bölge ve şehir tarihlerinin kaleme alındığı bilinmektedir. Bunlardan bazılarında Osmanlı devlet adamlarına ait biyografik malzeme de yer alır. Meselâ XVI. asrın ilk yansında telif edilmiş olan İbn Tolun'un *İ'lâmü'l-verâ* adlı eserinde Şam bölgesinde idârecilik yapan Osmanlı paşalarının tercüme-i halleri bulunur.¹⁹ Bunu Mısır sahasında yazılan başka eserlerde de görmek mümkündür. Bunlar daha çok mahalli hüviyeti haiz olduklarından tesirleri fazla olmadığı gibi modern araştırmacılar tarafından da Osmanlı sahası dışında imiş gibi mütalaa edilmiştir.²⁰ Öte yandan Gibb'in Osmanlı hakimiyeti altında Arap bölgesinde tarihçiliğin zayıfladığı, az sayıda umumi vekayinâme, bir kaç mahalli tarih ve hal tercümesi kitabı yazıldığı ve XIX. asır başlarında Mısır, Suriye, Irak ve Arabistan'da çok az eserin bulunduğunu belirtmesi, söz konusu telifatın mahiyetini tam anlamıyla kavrayamamaktan kaynaklanan bir peşin hükümden başka bir şey değildir. Eğer burada kastedilen eski Arap tarihçiliğinin şahika noktasını yaşadığı devirlere göre yapılmış bir mukayese ise, o vakit bunun sadece Osmanlı hakimiyeti devresine mal edilmesi gayri mantikî olur. Hakkında hemen hemen hiç bir çalışma yapılmamış olan Osmanlı hakimiyeti altındaki Arap dünyasında tarihçilik konusu için hüküm vermek henüz erken olup yeni çalışmalara ihtiyaç göstermektedir.

Modern tarihçilikte bir ara oldukça moda olan ve Osmanlı tarihine de uygulanan, fakat daha sonra hızı kesilen prosopografi türü çalışmalarda biyografi malzemelerinin çok önemli bir yeri olduğu âşikârdır. Bu çerçevede içinde çalışacaklar için vekayinâme-biyografi imtizacını gerçekleştiren eserler hiç şüphesiz karşılaştırma yapmak, şahsın mensup bulunduğu muhiti belirlemek, bunları siyasî olaylarla birlikte aktarmak ve önemli ipuçları vermek bakımlarından muhtaç olunan malzemeyi sağlayan bir özellik göstermektedir. Ancak burada biyograf tarafından kurulan tuzaklara dikkat edilmelidir. Genel biyografi kitapları dışında vekayinâmelere yer alan biyografilerde müellifin

17 *Fezleke*, I-II, İstanbul 1286-1287 (baskısı oldukça hatalıdır).

18 *Tarih*, I-II, İstanbul 1283.

19 nşr. M. Ahmed Dühman, Dımaşk 1984.

20 Özellikle dikkate değer eserler arasında, Muhibbi (*Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdi aşer* [nşr. Mustafa Vehbi], el-Matbaatü'l-Vehbiyye, Kahire 1284, I-IV); Muradî (*Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sâni aşer*, el-Matbaatü'l-Miriyiyye, Bulak 1301, I-IV) ve Cebertî'nin (*Acâ'ibü'l-âsar*, Bulak 1297, I-IV) çalışmalarını zikretmek yeterlidir.

içinde bulunduğu zamanın şartları çerçevesindeki yorumu ön planda olduğundan bu tuzaklara kolayca düşme ihtimali büyüktür. Bunlar bazen zamanının değer mefhumlarıyla mücehhez araştırmacıyı yanlış fikir ve kanaatlere sevk edebilecek ve sun'î bir şahsiyet ortaya koyma tehlikesine düşürebilecek nitelikte olabilir. Biyografi bentlerinde yer alan övücü veya yerici parlak ifadelerin etkileyiciliğinden sakınmak ise, herhalde karşılaştırmalı bir çalışma, muhitin, siyasi ve ekonomik boyutun mücbir faktörlerini hesaba katmak ile mümkündür. Şahsî muhiti içinde değerlendirmeye yarayan kaynak külliyyâtının bir cüz'ünü teşkil eden vekayinâme-biyografilerinin belirttiğimiz mahzurlarına rağmen öneminin büyük olduğu âşikârdır. Bunların müstakil biyografi kitaplarında yer alan bilgilerle karşılaştırmalı olarak kullanılması, doğrudan ve sadece tabakât kitaplarından alınan bilgilere dayalı çalışmaların eksik kalacağını açık biçimde gösterir.²¹ Bütün bunlar muvacehesinde, dönemi açısından bu tür, yani vekâyinâme-biyografileri, Osmanlı tarih yazıcılığında yeni bir tarz ve üslûp arayışının sonucu ortaya çıkmış olup daha sonra çok tutulduğundan, yeni bir "ekol" olarak tarif ve takdir edilmek istenmektedir.

21 Böyle bir çalışma örneği için bk. Feridun M. Emecen, "İki Osmanlı Ricâlinin Resmî Hayatlarının Kaynaklarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, XVII (İstanbul 1997), s. 91-97.